

Balassa Bernadett

Hatékony helyi gazdaságfejlesztés a Biblia alapján és napjainkban¹

**Efficient Local Economic Development
Based on the Bible and Today**

Összefoglalás

A gazdaságfejlesztésnek alapvetően két útja ismeretes. Az első esetben úgy próbáljuk fokozni egy térség versenyképességét, hatékonyságát, hogy külső támogatókat, befektetőket vonunk be, akiknek a játékszabályaihoz alkalmazkodnunk is kell. A második megoldás szerint a helyi erőforrásokra támaszkodunk, a közösség társadalmi és gazdasági tőkéjére építjük a gazdaságot. Ez utóbbi szükségessé teszi a helyi szereplők erőteljes bevonását, amit természetesen ők elköteleződésükkel, lokális beágyazottsággal hálálnak meg. A gazdaságfejlesztés második, helyi tőkére építő megoldása azonban elérhetetlen marad a közös etikai normák megléte, folytonossága és alkalmazása nélkül. A gazdaságfejlesztés etikai irányelveit jelen publikáció az európai erkölcsiséget meghatározó zsidó-keresztény örökség alapján bontakoztatja ki, majd a hasonló elvek mentén gondolkodó, napjaink közös értékteremtése felé fordul. Mindezt a szakirodalom összehasonlításával és esettanulmányok elemzésével szemlélteti.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: B11, D63, M14, Z12

Kulcsszavak: helyi gazdaságfejlesztés, tisztességes verseny, társadalmi igazságosság, közös értékteremtés

BALASSA BERNADETT PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola (balassa.bernadett@sze.hu).

Summary

Economic development shows two determined ways. The first approach tries to improve local competitiveness and effectiveness through external support, but it must adapt to hierarchical regulations. From another view economic development relies on local resources, the social and business capital of the examined community. The latter solution needs to involve local stakeholders actively, who will be implanted to the society in a long run. Achieving the mentioned bottom-up development is impossible when there is no mutual ethical norms to apply. This publication highlights the ethical instructions of the Jewish-Christian heritage as a determining factor for European morality, and thereafter points to the modern application of Creating Shared Value methodology. The study represents this by comparing given theoretical bases and analyzing case studies.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: B11, D63, M14, Z12

Keywords: local economic development, fair competition, social justice, Creating Shared Value

BEVEZETÉS

Napjaink modern, jól szervezett társadalmában sokszor magától értetődőnek tartjuk azokat az intézményesült formákat, kereteket, amelyekben hétköznapjainkat bonyolítjuk. Megszoktuk, hogy rendje és módja van a vállalkozásalapításnak, különféle adókat fizetünk az államnak, amely a jövedelemelosztás révén gondoskodik azokról a honfitársainkról is, akik pillanatnyilag rászorúlnak. Az időnként túlzásba hajló bürokratizmusról, az állam jó szándékú, de esetenként megkérdőjelezhető hatékonyságú gazdasági szerepvállalásáról számos kritikai észrevételt találunk, kormányzati kudarcok vagy government failures néven (Bod, 2006). Ugyanakkor vitathatatlan, hogy az egyes pénzügyi krízisek sikeres menedzselésére (Lentner, 2014) és annak helyi szinten gyakorolt kedvező hatásaira is találunk példákat (Lentner, 2015).

A kormányzati kudarcok mégis indokoltá teszik, hogy a közösségi, alulról jövő, nem hierarchikusan irányított gazdaságfejlesztés felé forduljunk, ettől várjuk a kreativitás és újító szándék átütő erejét. Amikor az állam szerepvállalásáról beszélünk, gyakran elkövetjük azt a hibát, hogy a bennünket illető terhek, szabályok csökkentését áhítjuk – ilyenkor egy minimalista államban gondolkodunk –, a jóléti intézkedések tekintetében viszont továbbra is a kormányzattól várjuk a megoldásokat. A kettő együtt azonban nem megy. Az írás először a tradicionális gazdálkodás kereteit vizsgálja, lebontva a modern társadalomszervezés jól megszokott rétegeit, egy már-már idealisztikus, de véleményem szerint a helyi gazdaságfejlesztés iskolapéldájaként szolgáló modell felé fordulva. A Biblia gazdasági tanításának summázását követően olyan modern üzleti megoldásokat keres, amelyek a vállalatok kizárólagos hasznán túl az azt körülvevő közösség, helyi gazdaság és társadalom számára is áldást jelentenek.

A TRADICIONÁLIS GAZDÁLKODÁS BIBLIAI KERETEI

A Biblia ugyan két nagy szöveggyűjteményből, az Ó- és Újszövetségből áll, alapvető üzenete mégis egységes: „Szeresd az Urat, a te Istenedet... és felebarátodat, mint önmagadat” (Lk 10,27). A társadalmi együttélés szabályait a mózesi törvény fektette le, amely első ránézésre rigorózus parancsgyűjteménynek hat, azonban egymás és a természet kizsákmányolását gátolja. A két testamentum üzenetének eltérő súlypontja a könyvek keletkezésének idejére is visszavezethető. Ameddig az előbbi egy többnyire szabad, törzsi, később királyi uralom alatt álló zsidó nép történetét és a nekik szóló útmutatásokat rögzíti, addig a názáreti csodarabbi, Jézus szavai egy elnyomásban, római provinciaként működő, hierarchizált társadalom tagjaihoz szólnak. Az elkülönítés tekintetében elsősorban az ószövetségi szövegrészek alkalmasak a helyi, alulról jövő gazdaságfejlesztés modellezésére, etikai kereteinek meghatározására. Ezért a publikáció az Ótestamentum gazdasági tanítását veszi alapul, figyelembe véve a helyi közösségfejlesztéshez kapcsolódó etikai normákat.

Az ókori zsidóság életében központi szerepet játszott a Tóra² és a Tanakh³ tanítása, melyek szövege történelmük megismerésének is – sok esetben régészetiileg igazolt – elsődleges forrása. A gyűjteményes művekből megtudhatjuk a zsidó nép keletkezésének és kiválasztásának történetét, népvándorlásait, letelepedését és közigazgatási jellegét. A Szentföldről történő szétszóródás előtti időszakot (i. e. kb. 2400 – i. sz. 135) kronológiailag 7 szakaszra bonthatjuk:

1. A Termékeny félhold felosztása, az első városok kialakulása
2. Ábrahám kiválasztása és letelepedése (i. e. 2200–1900)
3. Egyiptomi évek és exodus (i. e. 1876–1406) – páriánép
4. Honfoglalás, bírák kora (i. e. 1400–1050)
5. Királyság kora (i. e. 1050–586)
6. Fogság és helyreállítás (i. e. 722–538)
7. Idegen fennhatóság (i. e. 538 – i. sz. 135) – benne a názáreti Jézus színrelépése

A felsorolt szakaszok közül jelen publikációban a 4–6. szakaszokra koncentrálnunk, ezek közül is főként a Mózesrel kötött szövetségtől a királyok koráig érdemes vizsgálnunk. A Teremtés könyvének beszámolója szerint Ur városából hívta ki Isten a zsidóság ősatyját, az első pátriárkát. Ezáltal Ábrám és családja a többi népcsoporttól és törzstől elkülönülten élő ún. páriánéppé vált, „a környező társadalmi világtól rituálisan, formálisan vagy ténylegesen elkülönült vendégnép” lett belőle (Weber, 2007:448), egészen a saját földjén való letelepedésig.

Kormányzati modellek az Ószövetség idején

I. e. 1400 tájékán az izraeliták bevonultak Kánaán és Palesztina területére. A népcsoport ősatyjának tartott Ábrahámot héberként jelölik az írások, ezzel az elnevezéssel illetik a sémita (Noé fiától, Sém-től származtatott) etnikumot. A pontos megfogalmazást az ókortörténész Grüll Tibortól kölcsönözöm: „ma a népet zsidónak, vallását judaizmusnak, nyelvét hébernek, országát pedig Izraelnek” nevezzük

(Grüll, 2013:98–99). Jákob tizenkét fia megalapította Izrael tizenkét törzsét, ők érkeztek meg Kánaán földjére.

A Sínai-hegyi szövetségekötést követően Izrael államformája teokrácia, vagyis istenuralom lett, melyben a legfőbb uralkodó transzcendens lény, az adott kultúra Istene, kinek földi képviselői először a bírák, majd a királyok voltak. Az állami berendezkedés alapját a mózesi törvények alkották, mindösszesen 613 parancsolat, amely a mindennapi együttélést és az istentisztelet rendjét szabályozta.

A törzsek szuverenitása megmaradt, az igazgatási feladatokat törzsenként látták el, csupán az Istennel kötött szövetség és annak parancsolatai hozták közös nevezőre a területi entitásokat. „Izraelben a királyságot megelőzően bármilyen szokásjog és vallási jellegű jogi intézmény csupán a tizenkét törzs közös szövetségén belül alakulhatott ki, amely jogalkalmazás tekintetében egységes jelleget öltött” (Tokics, 2011:90). Ugyanazért a helytelen cselekedetért tehát azonos joghátrány érte az elkövetőt, bármelyik törzs területén is mozgott. A törzsek ilyen jellegű szövetségének élén annak felügyelői, a bírák álltak, akik „az igazságszolgáltatás, a polgári élet irányítása és a katonai vezetés feladatain túl, egyfajta népvezérek, vallási reformerek, Isten követői és közvetítői is voltak. Alapvetően Isten törvényét, a mózesi törvényt kívánták betartatni Izrael fiaival” (Sola Scriptura, 2012).

Az izraeliták tehát i. e. 1050-ig a már ismertett decentralizált társadalomban éltek – a bírák közigazgatási és a papok, valamint próféták szellemi vezetése mellett –, de a környező népek államformája jellemzően királyság volt. Sámuel próféta korrupciós fiait látva, a nép magának is abszolút vezetőt, királyt követelt, a vonatkozó bibliai szakaszokból azonban kiderül a könyv szerzőjének véleménye a hierarchikus irányításról (1Sám 8,11–18). A próféta olyan gazdasági eseményeket említ a hierarchikus államszerveződésként, mint a magánvagyon államosítása, a kötelező munkaszolgálat, a magas adóterhek, a hadkötelezettség; sőt a korrupció különböző válfajait (jogosulatlan gazdasági előny szerzése, nepotizmus, befolyással való üzérkedés) is idesorolja.

A nép kérésére végül Sámuel próféta felkente Sault, Izrael első királyát, de a törzsek valódi egységét csak az őt követő Dávid teremtette meg. Dávid király uralkodása alatt Izrael elérte legnagyobb kiterjedését, a Nílustól az Eufráteszig terült el, de kereskedelmi kapcsolatai még tovább nyúltak. Dávid legnagyobb érdeme az egységes, katonailag is számottevő erővel bíró nagyhatalom létrehozása volt, amit aztán fia, Salamon tett a térség nemzetközi rangú központjává. Salamon korában a bürokratikus intézményrendszer is megerősödött.

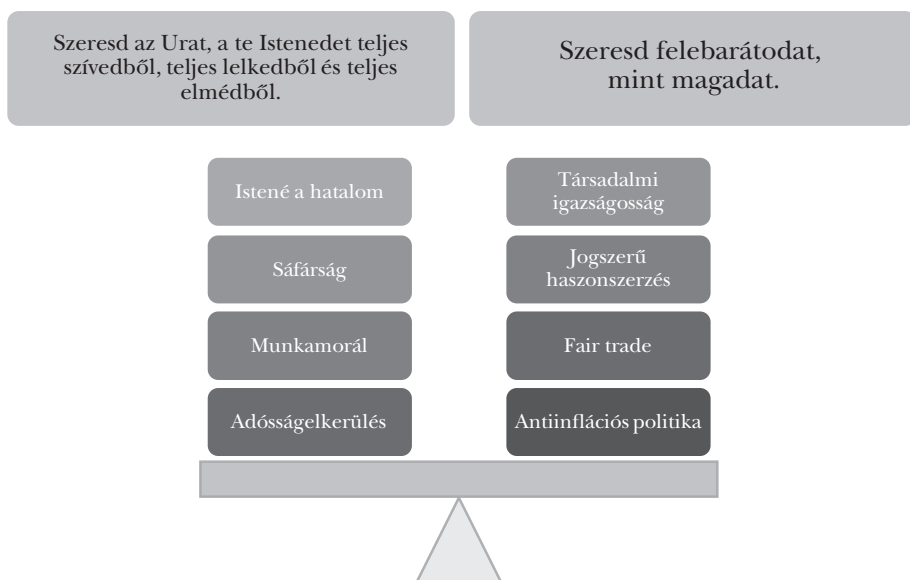
A kormányzati modellek áttekintése során láthattuk, hogy Izrael jogrendszerének alapját a mózesi törvények alkották, amely az állam alkotmányos berendezkedését is meghatározta. A törzsszövetségi rendszer idején kizárólag a jogi háttér volt egységes és bírák által felügyelt, a hétköznapi élet apró-cseprő ügyeibe nem szólt bele felettes hatalom. A királyság idején a korábbi függetlenséget felszámolták, és habár a területi egység jogi és etikai rendelkezései ugyanúgy a Tórán nyugodtak, a mindennapi élet bürokratikusabbá, felülről szervezetté vált. A két modell ismeretében fordulunk most azon őszövetségi parancsolatok felé, amelyek szabályozták az együttélés gazdasági feltételeit.

A helyi gazdaságfejlesztés ószövetségi útmutatásai

Az ószövetségi gazdálkodás alapegysége a család, a magántulajdonhoz való jog is ehhez az intézményhez kapcsolódik. Fontos belátni, hogy a család egységének és tulajdonának folytonosságához a Biblia képes korlátozni mind az egyéneket, mind az állam hatalmát (North, 1973). Az ószövetségi törvények 19. századi teológiai professzora, Oehler így értelmezi a teokrácia és a magánjog érvényesülését: „Mivelhogy minden család a teokrácia egységes részét képezte, Isten örökségi formában biztosította megélhetésüket.” Örökletes hűbéri birtokot képzeljünk el, amelyhez a családokat elidegeníthetetlen jog fűzi (Oehler, 1883:235). A törzsek területének meghatározásával az ahhoz tartozó családok helyét is kijelölték (Józs 13,1–33). Egyedül a papságot biztosító Lévi törzse nem kapott földterületet, ők a többi törzs adományaiból (tized) részesültek, és a számukra kijelölt levita városokban éltek.

A teljes törvény üzenete összefoglalható a két nagy parancsolatban: „Jézus pedig monda neki: Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és nagy parancsolat. A második pedig hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták” (Mt 22,37–40). A két nagy parancsolat részletezése a tízparancsolat is, amelynek első négy parancsolata Istenhez, a második kőtáblán található rendelkezések pedig az embertársakhoz fűződő viszonyt harmonizálják. Mind a tíz parancsolatból kibontható gazdasági útmutatás, amelynek egyszerű átlátását szolgálja az 1. ábra.

1. ábra: A Biblia gazdasági üzenetének rendszerezése

Forrás: Saját szerkesztés

Az Ószövetség gazdasági tanítása alapvetően két nagy pilléren áll: az adósságok elkerülésén (szabadság megőrzése), valamint a társadalmi igazságosság biztosításán. Ezeken túlmenően viszonylag nagy gyakorisággal találunk a tisztességes versenykörnyezet kialakítására vonatkozó szabályokat, illetve fair trade-del, helyes fogyasztói magatartással is foglalkoznak az íráások. A következő alfejezetek az adósságok elkerülésével, a társadalmi igazságosság és a tisztességes verseny feltételeinek megteremtésével, mint a helyi gazdaságfejlesztés alapkritériumaival foglalkoznak.

Az adósságok elkerülése és elengedése

Az Ószövetség gazdasági tanításának jelentős hányada a kölcsönrel, záloggal és adósságokkal kapcsolatos. Az Újszövetséghez képest itt jóval markánsabban jelenik meg ez a típusú üzenet, és mondhatjuk, hogy a Tóra gazdasági parancsai leginkább a szabadság és függetlenség megőrzésére vonatkoznak. Egyrészt óvta a népet attól, hogy bárki is hét évnél hosszabb futamidőre vegyen fel személyi kölcsönt – a Tóra szerint ennél hosszabb időre nem vállalhatunk garanciát –, másrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a kölcsönvevő függőségi viszonyba kerül a hitelezőtől (Péld 22,7). Hasonló elv vonatkozott a rabszolgákra is, ugyanis azokat, akik nem voltak képesek visszafizetni az adósságot, kényszermunkára bírhatták, legfeljebb hét évre.

A hetedik évben azonban fel kellett szabadítani a rabszolgákat, eltörölni az adósságot, függetlenül attól, hogy leszolgálta-e az illető a tartozását, vagy sem. „A hetedik esztendő végén elengedést művelj. Ez pedig az elengedésnek módja: Minden kölcsönadó ember engedje el, amit kölcsönadott az ő felebarátjának; ne hajtsa be az ő felebarátján és atyjafián; mert elengedés hirdettetett az Úrért” – mondja ki a szombatév (smítá) törvénye (5Móz 15,1–2). A későbbi indoklásból kiolvasható, hogy mindennek célja az, hogy megtörje az adósságok felhalmozódását, eltörölje a szociális nélkülözést. A szombatévre egy másik előírás is vonatkozott, amit a hatnapos teremtéssel és az azt követő pihenőnappal hoz összefüggésbe az írás. Hat éven át lehetett vetni egy adott szántóterületen, a hetedik évben azonban ugaroltatni kellett. Ami a hetedik évben magától megtermett a földön, azt nem volt szabad learatni, sem kereskedni vele, csupán a háztartás szükségleteit elégíthette ki (3Móz 25,1–7). A monoteista vallásban ez a megnyugvás az isteni gondviselésbe vetett bizalmat hivatott erősíteni.

Ennél is érdekesebb az adósságok elengedésének másik módja, amit a hét szombatévet követő ötvenedik év törvénye tartalmaz. A jubileum (vagy kürtölés) évének megtartását ötvenévenként írta elő a törvény, amikor nemcsak a pénzbeli adósságokat és a rabszolgákat kellett elengedni, valamint a szántóföldet ugaroltatni, hanem az elzálogosított ingatlanokat, birtokot is vissza kellett szolgáltatni az eredeti tulajdonosnak (3Móz 25,8–23). Az adósságok eltörlésével minden ingatlan a korábbi birtokosok kezébe jutott, ami megvalósítható volt, hisz a honfoglaláskor a törzsek és családok meghatározott földterületet kaptak. Mindez meggátolta, hogy az adósságok generációról generációra felhalmozódjanak, így a szülők téves döntései után a leszármazottak tiszta lappal, új lehetőségekkel indulhattak (Cahn, 2014).

A jubileumi évhez kapcsolódóan sok kutató azt fejtegeti (North, 1973; Hack 2014; Bohács, 2015), hogy a Biblia által preferált gazdasági rendszer se nem kommunista (hiszen a közösségi tulajdonlást nem pártolja), se nem kapitalista, ugyanis nagyjából Kondratyev-ciklusnyi időtávonként (kb. 50 év) kiigazítja a jövedelemkülönbségeket. Egy ilyen rendszer ténylegesen gátolja a végtelenen nagy vagyoni egyenlőtlenség létrejöttét, ellentétben korunkkal, amikor a történelem talán legnagyobb aránytalanságait éljük meg. A társadalmi igazságosság jegyében Tomas Sedlacek is kifejti, hogy a gazdaságpolitikusok feladata nem feltétlenül a gazdaság teljesítményének növelése, hanem a kilengések (expánzió és recesszió) mérséklése, a gazdasági stabilitás biztosítása (Sedlacek, 2012).

Cedaka, vagyis társadalmi igazságosság

Az egyenlőségre és igazságosságra való törekvés a zsidó társadalometika alapja – fogalmazza meg Háberman (2013). A 613 tórai parancsolatot a rabbik és próféták egyetlen parancsolatban, a cedaka parancsában foglalták össze. Háberman kiemeli, hogy az általános vélekedéssel ellentétben a cedaka nem csupán perselyezést, adakozást, jótékonykodást jelent, hanem a közjó előmozdításáért hozott erőfeszítéseket. Habár a modern társadalmakban szinte kizárólag állami feladatnak tekintjük a társadalmi igazságosság megteremtését és a szociális háló fenntartását, az ókori és feudális – összefoglalóan premodern – társadalmakban ezt a funkciót a családok és az egyház látta el.

A társadalmi igazságosság elérése nyilvánvalóan az erőforrások szűkösségéből indul ki, az azok iránti szükségleteket szeretné mindenki számára kielégíthetővé tenni (5Móz 8,9). Vannak olyan társadalmi csoportok, amelyek potenciálisan az elszegényedés, szűkölködés útjára léphetnek, éppen ezért különleges figyelmet szentelnek az írások e csoportoknak. Így például számtalan felszólítást találunk az árvák és özvegyek támogatására (összesen 42 utalás, többek között: 2Móz 22,22). Az írás felszólítja a munkaképes népeiséget, hogy gondoskodjon a rászorulóknak táplálásáról és ruházkodásáról (hasonlóan a modern szeretetszolgálatokhoz), ingatlanhoz és jövedelemhez való hozzáféréséről, adómentességéről. Ezek a csoportok adományból – a tizedként befizetett részből – részesültek a papok mellett. Néhol ugyanebbe a csoportba sorolja a Tóra a jövevényeket is, azokat a bevándorlókat, akik a közösség tagjaivá szeretnének válni, integrálódni (nem rendelkeznek földtulajdonnal és biztos egzisztenciával). Összefoglalóan, a társadalom mindezen tagjai önhibájukon kívül, helyzetüknél fogva anyagi kilátástalanságban élnek, ezért a Tóra a magánszemélyek számára szinte kötelező érvényűvé teszi a támogatásukat.

Vannak olyan családok, személyek is, akik döntéseikből, körülményeikből fakadóan szegényedtek el, számukra azonban nem ígér anyagi juttatást a Tóra, hanem a munkavégzéshez és az alapvető élelmiszerekhez való hozzáférést teszi lehetővé. A gabonamezőn leejtett kékéket az aratók nem szedhették fel, ez a szegények és a korábban említett árvák, özvegyek és jövevények joga volt (5Móz 24,19–21). A szegények számára tehát nem egyoldalú transzferjövedelmet biztosított a közösség, hanem a gyűjtő-

getésre való lehetőséget adta meg, csakis munka árán elégíthették ki szükségleteiket. Ezenkívül kamatmentes hitelt is kínáltak a szegény rétegek számára (2Móz 22,25), melyen keresztül megérthetjük a kamattilalom törvényét. A kamatmentes kölcsön szintén a munkavégzésre való ösztönzés, hiszen jövedelméből később visszafizethető a kapott hitel.

Tisztességes verseny

A vállalatok egymás közötti tranzakcióira is találunk bibliai szankciókat. „Ha pedig eladsz valami eladni valót a te felebarátodnak, vagy vásárolsz valamit a te felebarátodtól: egymást meg ne csaljátok” – figyelmeztet a Tóra (3Móz 25,14). Érdekes módon a Talmud még a lehetséges profitmarzs mértékét is meghatározza: az áru értékének legfeljebb egyhatoda lehet; ha ennél magasabb árat szabnak, az adásvétel érvénytelen (Baba Mezi'a 50b). Nemcsak a vevőket, hanem az eladókat is védi ez a törvény, ugyanis a vásárló sem használhatja ki az eladó tudatlanságát, amennyiben az túl alacsony árat szab, az etikus magatartás ez esetben is a tisztességes ár megfizetése. Az említett etikai korlátozásokkal az információs aszimmetriából fakadó kontraszelekciót gátolja a törvény, így a termékek forgalma egyensúlyban marad azok valódi értékével.

A monopolisztikus helyzetben lévő vállalat sem használhatja ki versenyelőnyét a fogyasztók lefőlözésére vagy az alkalmazottak alulbérezésére. A vásárlók megtévesztése, a termék jobb színben való feltüntetése szintén a törvény áthágását jelenti. Különös módon az infláció generálását legalább akkora vétségnek tartották a talmudi bölcsek, mint az uszoraszedést, vagy a súlyokkal és mértékegységekkel való csalást (Friedman, 2000). „Aki búzáját visszatartja, átkozza azt a nép; annak fején pedig, aki eladja, áldás [van]” – mondja Bölcs Salamon (Péld 11,26). A termékek készleten tartása nyilvánvalóan csökkenti a pillanatnyi piaci kínálatot, ami alapvető élelmiszerek esetén nagyjából állandó, ezzel túlkeresletet generál. Az eladó rövid távú döntése felhajtja a termény egységárát, az árut pedig később a már megnövekedett áron kínálja. Az ókori gazdák ezzel az egyszerű húzással nagyobb egyéni haszonra tehetek szert, az árszínvonalat viszont tartósan megemelték. Az idézett példabeszéd ugyanakkor rámutat az efféle viszonyulás káros hatásaira is: hosszú távon nem lesz eredményes az így trükköző vállalkozó, cselekedete rendkívül negatívan hat a hírnevére. A társadalmi megítélés, megbecsülés fontosságát egyébként is nagyra tartják a Biblia bölcséleti könyvei. Rámutatnak, hogy az etikus gazdálkodó jó hírnévre tesz szert, ami hosszú távon sokkal többet ér – anyagilag is kifizetődőbb –, mint mindenáron a profitnövelésre koncentrálni (Péld 22,1; Préd 7,1).

A Szentírás véleménye a közösségi és hierarchikus gazdaságfejlesztésről

Az ókori Izrael területén a gazdasági élet számára is adekvát erkölcsi keretrendszert biztosított a Tóra. A törvénygyűjtemény etikai alapon szabályozta a mindennapi adásvételek, üzleti tranzakciók kereteit, ezek többsége ajánlásokat, útmutatásokat fogalmaz meg. Vannak természetesen szigorú szankciók is, amelyek a másik ember (üz-

lettárs, beosztott, munkatárs, főnök, hitelező, beszállító stb.) életének, vagyonának a megrövidítését gátolják. A bibliai törvények közül nagyon sok alapjaiban fogalmazta újra a nyugati civilizáció munkavégzéshez, meggazdagodáshoz, hitelezéshez való hozzáállását, ahogy ezt Schmidt (2004) is kiemeli.

Vajon mivé lett, hová vezetett a királyi fennhatóság Izrael földjén? Vajon az újonnan bevezetett hierarchikus vagy az azt megelőző törzsi, közösségi gazdaságfejlesztés bizonyult sikeresebbnek? A választ is az írásokban találjuk. Már a bürokratikus kereteket kialakító Salamon, az egységes Izrael harmadik királya idején elindult az új államigazgatási rendszer hanyatlása. Fia, Roboám regnálásakor – közvetlen okát tekintve adóemelés miatt – kettészakadt a királysága (Izraelre és Júdára). Néhány nemzedék elteltével pedig, különböző pártütéseket és gyilkosságokat követően, már szinte hetente váltották egymást az uralkodók.

Izrael és Júda lakosai ezekben a zivataros évszázadokban a mózesi törvényeket sem tartották meg maradéktalanul, a prófétai könyvek ezzel magyarázzák az asszír, illetve babiloni fogságra vitelt. Többek között Ámos próféta is megjelöli a száműzetés okát, amikor így fogalmaz: „Mikor telik már le az újhold – mondjátok –, hogy gabonával kereskedjünk, meg a szombat, hogy terménnyel piacozzunk: kisebb mérőedénnyel, nagyobb súlyokkal meg hamis mérleggel csaljunk, hogy pénzen felvásároljuk a gyengéket, a szegényeket meg egy pár saruért, és eladjuk a hulladék gabonát!” (Ámos 8,5–6 SZPA fordítás).

Összefoglalva, azt láthatjuk, hogy önmagában a központosítás, a gazdaság bürokratizálása nem vezetett sikertörténethez az ókori Izrael területén, ehelyett a Sámuel által megjövendölt baljós eseményeket igazolta. A túlzott hierarchia ugyanis neglignálta a közösség erkölcsi erejét, megszakította a korábban működő szociális hálót, és nem tudott erősebb gazdasági alapzatot csomózni belőle. Mindezek fényében ki mondható, hogy a Szentírás alapvetően az alulról jövő, központosítatlan szabályozott gazdaságot preferálja, amit Sámuel próféta a királyság intézményének megalapítása előtt deklarált. A jól működő közösségi gazdaságfejlesztéshez azonban erkölcsi normák, megfelelő szabályrendszer szükséges, amit a Törvény biztosított számukra.

A HELYI GAZDASÁGFEJLESZTÉS HATÉKONY GYAKORLATA NAPJAINKBAN

Az alulról jövő, közösségi gazdaságfejlesztés előnyeire nem csupán a Biblia, hanem a modern regionális tudomány is rámutat (Rechnitzer et al., 2016). A helyi aktorok bevonását azért is tartja szerencsésnek a teória, mert erősíti a térségben tartózkodó cégek beágyazottságát (Józsa, 2017), támogatja a hosszú távú együttműködésekben rejlő fejlődési lehetőségeket (Filep, 2014; Fekete, 2015b).

Az alulról jövő, ún. bottom up gazdaságfejlesztés sikerét tehát a helyi szereplők összefogása adja, melyet a Triple Helix (Eztkowitz–Leydesdorff, 1996), újabban a Quadruple Helix (Arnkil et al., 2010) modell propagál. A modellek rámutatnak a gazdasági (főként ipari), kormányzati, akadémiai és civil szereplők együttműködési lehetőségei-

re. A közös gazdaságfejlesztés céljait és hatását erőteljesen befolyásolja, hogy melyik szereplő dominál az adott modellben. E szerint beszélhetünk üzleti célokat előtérbe helyező vállalatok által vezérelt, hierarchiába hajló kormányzatvezérelt vagy civil központú gazdaságfejlesztésről (Arnkil et al., 2010). Megítélesem szerint a Biblia említett elveivel leginkább összhangban lévő modell az utóbbi, civil szektort középpontba helyező megoldás, hiszen ez ismeri fel és szolgálja leginkább a társadalom érdekeit.

A civileket középpontba állító helyi gazdaságfejlesztés célja a lakosság/térség igényeinek felismerése, azok kielégítése. Ez egy alapvetően pull típusú fejlesztés, amely nem a már meglévő innovációt, terméket tolja a fogyasztókra, hanem a szükségletekhez próbál alkalmazkodni. Az említett relációban megjelenhetnek olyan szükségletek is, amelyeket klasszikusan közszolgáltatásként, nem kifejezetten forprofit módon szokás kielégíteni, de az ismertett modell képes ezt is a vállalatok számára jövedelmező módon végezni. A 2. ábrán leírt gazdaságfejlesztés előnye, hogy csökkenti a lakosság innovációtól, technológiától való félelmét, hiszen a saját igényeik generálták az üzleti tevékenységet.

2. ábra: A helyi gazdaságfejlesztés civil központú Quadruple Helix-modellje

Forrás: Saját szerkesztés Arnkil et al., 2010:56 alapján

Közös értékkeremtés

Az 1970-es évek óta a cégek üzleti etikai botrányai egyre erőteljesebb médiavisszhangot nyernek, így a civilek igénye megnőtt a vállalatok társadalmi felelősségvállalása (Corporate Social Responsibility, CSR) iránt (Csiszárík-Kocsir, 2016). A CSR klasszikus célrendszerét (Carroll, 1979) azonban számos kritika érte a felelősségvállalás és a

vállalati stratégiában való integráltság alacsony foka miatt (pl. Geva, 2008). Gyakran szembesülünk ugyanis azzal, hogy bizonyos vállalatok társadalmi vagy környezeti szempontból vitatható tevékenységüket palástolva, ezt leplezve jótékonykodnak, amely zömében a közönségkapcsolatok javítását célozza (Győri, 2012).

A felelősségvállalás autentikusabb megoldását szorgalmazza Porter és Kramer közös értékteremtés (Creating Shared Value, CSV) módszertana (Porter–Kramer, 2011). A szerzők szerint az új stratégia célja a kapitalizmus újrafarmálása, a profitérdekelt vállalkozások és a társadalmi szükségek összekapcsolása. Az új mechanizmust azóta számos vállalat alkalmazza, a kis méretűektől a multinacionális nagyvállalatokig. Az egyik érintett vállalat tulajdonosa, Jeff Brown frappánsan fogalmazta meg a módszer lényegét: „Ha hiszik, ha nem, egy közösség problémáinak a megoldása pénzügyi oldalon is kifizetődő” (Treuhaft, 2012). A közös értékteremtés érdeme tehát, hogy mindenképpen a gazdasági haszonszerzésre törekszik, miközben társadalmi értéket generál abban a közösségben, amelynek szerves részét képezi (Porter–Kramer, 2006).

A szakirodalom három utat határoz meg a közös értékteremtésre (Porter–Kramer, 2011):

- a termékek és piacok újragondolása;
- a termelékenység újradefiniálása az ellátási lánc egészében;
- kiterjesztett klaszterek létrehozása a vállalat telephelyének környezetében.

Az első lehetőség az addig kielégítetlen társadalmi szükségekre, hátrányos helyzetű közösségek megsegítésére épít. A megoldás elsőre kétséges, hiszen a forprofit tevékenységek méretgazdaságosságot, fizetőképes keresletet igényelnek, amely első pillantásra hiányozhat a képletből (Karnani, 2007). Amint látni fogjuk, számos esettanulmány mutatja, hogy kormányzati és nonprofit szervezetek bevonásával, támogatói klaszter létrehozásával ez az út is járható a profitérdekelt vállalatok számára (Gerencer–Preston, 2015).

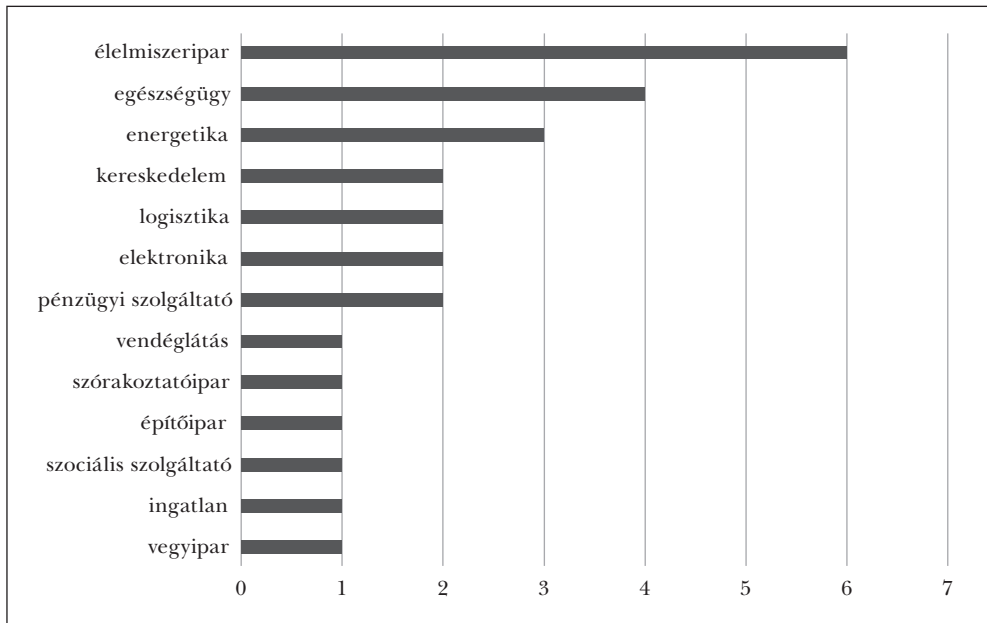
A közös értékteremtés második útjának alapja, miszerint fenntartható gazdálkodás csak az ellátási lánc egészének bekapcsolásával folytatható (Szegedi, 2012). A beszállítók vagy a lánc más tagjainak támogatása első ránézésre költségtöbbletet jelent a vállalatok számára, azonban a teljes termelési és szolgáltatási folyamat produktivitását növeli, ami végeredményben a lánc egyes tagjainak hasznát is emeli (Spitzeck–Chapman, 2012). A második megoldás már-már klasszikusnak nevezhető példája a Nestlé (2006) esettanulmánya, amely Porter és Kramer teóriáját is megtermékenyítette.

A harmadik szcenárió a helyi gazdaságfejlesztés kutatói számára már ismeretes, az iparági klaszterek kiterjesztett verzióját értjük ez alatt. Lényegében a Triple és Quadruple Helix-modellek által leírt menedzsmentet érvényesíti, a vállalkozások, kormányzati és nonprofit hatóságok, helyi társadalom és az oktatási intézmények bevonásával. A modell gyakorlati alkalmazhatóságát számos nemzetközi és hazai példa igazolja, melyek zömében multinacionális nagyvállalatok kezdeményezésére történnek. Különösen reneszánszukat élék a járműipari központokkal kapcsolatos kutatások, az ingolstadti (Fekete, 2014a), továbbá a sindelfingeni és a neckarsulmi (Fekete, 2015a) járműipari központ gazdaságfejlesztési modelljének feltárása, továbbá a hazai jó gyakorlatok az Audi győri központjával kapcsolatban (Czakó, 2014; Fekete 2014b).

Közös értékteremtés a gyakorlatban

A 2000-es évek elejétől egyre több vállalattal kapcsolatban olvashatunk olyan projektekről, amelyet valamilyen közösségi, társadalmi igény hívott életre, és a vállalat számára is új piacot teremtett. A közös értékteremtést támogató weboldal segítségével huszonnyolc esettanulmányt dolgoztam fel, a világ szinte minden pontját érintve.⁴ Az esettanulmányt adó vállalatok mérete viszonylag diffúz, legfeljebb 50 főt alkalmazó kisvállalattól egészen a 430 000 főt foglalkoztató multinacionális vállalatcsoportig. A cégméret is mutatja, hogy a leírt módszertan szinte bármilyen léptékben alkalmazható, azonban tény, hogy a vizsgált projektek zömében nagyvállalati kezdeményezésre történtek. A közös értékteremtésben érdekelt vállalatok ágazati besorolása is színes, habár legnagyobb számban élelmiszeripari, egészségügyi és energetikai vállalatok kerültek a mintába (3. ábra). A közös értékteremtés klasszikus példája a vizsgált adatbázisban élelmiszeripari vállalatokhoz köthető. Viszszatérő példa, hogy nagyvállalatok – mint például a SAB Miller, CJ CheilJedang, Urbano Agroindustrial – termékfejlesztéssel és a gazdák vagy forgalmazók képzésével, támogatásával növelni tudják az ellátási lánc termelékenységét, erősítve saját bevételüket is. Ennek kiváló példája a Nestlé érdekeltségébe tartozó, gabonapehely-gyártó Uncle Toby's, amely az ausztrál zabtermesztés visszaszorulását gátolta meg, a megváltozott klímaviszonyoknak megfelelő termény kifejlesztésével, ezzel a természetes diverzifikációt is megőrizve. Nem mellesleg, a vállalatcsoport a gazdák támogatásának köszönhetően, hat év alatt 500%-os volumennövekedést ért el Ausztrália rurális területein (Leth, 2015).

3. ábra: A vizsgált mintában szereplő vállalatok gyakorisága iparáganként, ágazatonként

Forrás: Saját szerkesztés

A vizsgált esetekben a közös értékteremtés alapja zömében társadalmi, kisebb arányban környezeti szükség volt, úgymint a kilakoltatás veszélye, a szeniorok jövedelemhiánya, a rurális térségek alacsony energia-, bankhálózati és kereskedelmi lefedettsége. A projektek általános haszna a kezdeti szociális igények kielégítése, a helyi gazdaság teljesítményének fokozása, új munkahelyek létrehozása és a projektet kezdeményező vállalat forgalmának, népszerűségének növekedése volt.

A MÚLT ÉS A JELEN ÖSSZEKAPCSOLÓDÁSA

Az elmúlt két évtized vállalati esettanulmányait elemezve néhány kulcskifejezést fedeztem fel: bizalom, sáfárság, érintettek, bottom-up, rurális fejlesztés és alacsony jövedelmű közösségek. Az újra és újra felbukkanó szavak olvasása önkéntelenül is a Biblia gazdasági tanítását juttatta eszembe (*1. táblázat*). Ahogyan a Szentírás figyelmet fordít a hátrányos helyzetű csoportok megsegítésére, ugyanúgy a közös értékteremtés is gyakran éhezőkre, hajléktalanokra, adósságcspadában élőkre fókuszál. Ugyan nem az adósságok elengedésével, de a vidéki térségek felvirágoztatásával a CSV-gyakorlat is a vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentését segíti.

1. táblázat: A Biblia gazdasági tanítása felfedezhető a közös értékteremtés modern gyakorlatában

Bibliai gazdaságetikai elvek	Kapcsolódó CSV-stratégia
Társadalmi igazságosság, a rászorulóknak munkához juttatása	A termékek és piacok újragondolása
Adósságok elkerülése, csökkentése Sáfárság	A termelékenység újradefiniálása az ellátási lánc egészében
Bottom-up gazdaságfejlesztés előnyben részesítése a hierarchikus struktúrákkal szemben, bizalom, tisztességes verseny	Kiterjesztett klaszterek létrehozása a vállalat telephelyének környezetében

Forrás: Saját szerkesztés

A leírtak fényében talán nem túlzó azt állítani, hogy a Porter és Kramer által leírt értékteremtési módszertan bizonyos szinten a bibliai elvek modern adaptációjaként is megfeleltethető, természetesen napjaink gazdasági erőviszonyaihoz alkalmazkodva. Vannak ugyanis olyan bibliai elvek, amelyeket kizárólag a Szentföldön, konkrét feltételek teljesülése mellett lehetne betartani – például a szombatév vagy a jubileumi év törvénye –, de azok szellemisége felfedezhető a közös értékteremtés gyakorlatában. Mindenesetre elmondható, hogy a publikációban részletezett elméletek és praktikák egységesen az alulról jövő, helyi gazdaságfejlesztésre támaszkodnak, azt preferálják.

A középkori zsidó rabbi, Maimonidész megközelítésében a társadalmi igazságosság legmagasabb fokát az a típusú jótékonykodás képviseli, amikor úgy segítünk valakin, hogy az illető még nem szegényedett el, nem tekinthető rászorulóknak, például munkához, üzleti lehetőséghez juttatjuk (Háberman, 2013). A közös értékteremtés révén a

vállalatok pontosan ezt teszik a helyi közösségben, amikor előnyben részesítik a lokális beszállítókat és partnereket. A Porter és Kramer által elméleti síkra is áttért CSV ugyan további teoretikus elmélyítést és üzleti empiriákat kíván, gazdaságetikai szempontból mégis üdvözlendő a megjelenése.

ÖSSZEGRZÉS

Jelen tanulmány megközelítésének újszerűségét az adja, hogy az ősi gazdaságetikai és -politikai irányelveket a jelenkor pozitív gazdasági példáival kapcsolja össze, különös tekintettel a helyi gazdaságfejlesztésre. A téma aktualitását korunk számos etikai hiányosságokból fakadó válsága és társadalmi dilemmája indokolja, érdemes ilyen szemmel olvasni a sorok között.

A dolgozat végéhez közeledve felvetődhet a kérdés, hogy milyen gazdaságpolitikai javaslatokat, tanulságokat vonhatunk le napjainkra nézve egy ilyen ősi, a vallási irodalom egyik alapkövének számító könyvből. A Biblia alapján a gazdaság tartópillére és alapegysége a megfelelő jövedelmi viszonyokkal rendelkező család. Gazdaságpolitikai szempontból – megítélésem szerint – minden nemzet kiemelt érdekévé és céljává szükséges tenni a családok támogatását, megélhetésük biztosítását. A mindenkori kormányok a bibliai elvekre támaszkodva ezt nem egyoldalú transzferjuttatásokkal biztosíthatják csak, hanem a családok gazdálkodását támogató jogrendszerrel, kamatmentes hitelekkel, amelyre a hazai gyakorlatból is találunk működőképes példát.

Természetesen vannak és mindig is lesznek olyan csoportok, akik jobban igénylik a szociális háló fenntartó erejét, átmenetileg vagy élethelyzetükből fakadóan külső támogatásra szorulnak. Számukra is elsődlegesen a munkához való jutást, az emberhez méltó életkörülmények biztosítását kell szem előtt tartania a gazdaságpolitikának, melynek nem célravezető alternatívája a meggondolatlan segélyezés. A korábbi gondolathoz visszakapcsolódva, az erős és biztos megélhetéssel bíró családok megalapozzák a társadalom anyagi biztonságát és terheket vesznek le az állami szociális költségvetésről. Bibliai elvekre támaszkodva a gyermekekről és a nyugdíjasokról való gondoskodás is elsődlegesen a családok feladata, csak ezt követően hárítható felelősség az államra, ugyanakkor ennek előfeltétele, hogy a családok biztos egzisztenciával rendelkezzenek.

A közös értékteremtés előző fejezetekben ismertetett gyakorlata azért is szerencsés, mert a fenti elveket szolgálja akkor, amikor a helyi közösségek anyagi megerősítését tűzi ki a zászlajára. Az ősi és modern üzleti megoldások fényében a civil-központú Quadruple Helix-modell alkalmazását javaslom a gazdaságpolitika területi szereplői számára, hiszen csakis együttműködés árán valósíthatóak meg a fent részletezett célok. Bizalom hiányában hosszú távon a vállalatok hitelképessége és a gazdaság versenyképessége is ingataggá válik, azonban a bibliai gazdasági normák alkalmazása és a közös értékteremtés véleményem szerint egységesen az együttműködés irányába hatnak.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány megírását a GINOP-2.3.4-15-2016-00003 azonosító számú projekt „5. KKV-k nemzeti versenyképességét támogató szolgáltatások fejlesztése” alprojekt támogatta.
- ² Mózes öt könyvét tartalmazó gyűjteményes irat.
- ³ A protestáns Ószövetséggel megegyező, történeti, profetikai, bölcséleti könyveket tartalmazó vallási szöveggyűjtemény.
- ⁴ Shared Value esettanulmányok, forrás: https://sharedvalue.org/resources?keys=&field_resource_type_tid=96.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aharoni, Yohanan – Avi-Yonah, Michael (2004): *Bibliai atlasz*. Carta – Szent Pál Akadémia, Jeruzsálem–Budapest.
- Arnkil, Robert et al. (2010): *Exploring the Quadruple Helix*. www.researchgate.net/profile/Robert_Arnkil/publication/262026073_Exploring_the_Quadruple_Helix_Report_of_Quadruple_Helix_Research_For_the_CLIQ_Project/links/0f31753673fe549303000000.pdf (Letöltés: 2017. június 10.).
- Baba Mezi'a 50b – Babylonian Talmud. www.come-and-hear.com/babamezia/babamezia_50.html.
- Baba Bathra 21b – Babylonian Talmud. www.come-and-hear.com/bababathra/bababathra_21.html#PARTb.
- Bod Péter Ákos (2006): *Bevezetés a gazdaságpolitikába*. Aula Kiadó, Budapest.
- Bohács Zoltán (2015): Hitelamnesztia. *Új Exodus*, 22. évf., 2. sz., 66–71.
- Cahn, Jonathan (2014): *The Mystery of The Shemitha*. Frontline, New York.
- Carroll, Archie B. (1979): A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance. *The Academy of Management Review*, vol. 4, no. 4., 497–505.
- Chabad.org: *Ethics of the Fathers (Pirkei Avot): Chapter One*. www.chabad.org/library/article_cdo/aid/2165/jewish/Chapter-One.htm (Letöltés: 2016. június 3.).
- Csiszárík-Kocsir Ágnes (2016): Etikus pénzügyek, avagy a pénzügyek etikája. *Polgári Szemle*, 12. évf., 4–6. sz., 75–87.
- Czakó Katalin (2014): Az Audi Hungaria Motor Kft. hatása a helyi gazdasági és társadalmi folyamatokra. *Tér és Társadalom*, 28. évf., 2. sz., 189–198.
- Egység (1996): A kamat, a bankok és a zsidók. *Egység*, 24. sz., <http://zsido.com/fejezetek/zsido-vilaghirado-36/>.
- Etzkowitz, Henry – Leydesdorff, Loet (1996): The Triple Helix of University-Industry-Government Relations. A Laboratory for Knowledge Based Economic Development. *EASST Review*, vol. 14, no. 1., 11–19.
- Fekete Dávid (2014a): Gazdaságfejlesztés az ingolstadti járműipari központban. *Tér és Társadalom*, 28. évf., 2. sz., 176–187.
- Fekete Dávid (2014b): Győr aktuális jövőképe a város stratégiai dokumentumainak tükrében. In: *A városi rendszer működése. Közösségi szféra, oktatás és Győr jövőképe*. Szerk. Dusek Tamás, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 180–187.
- Fekete Dávid (2015a): Délnémet járműipari központok: Sindelfingen és Neckarsulm. In: *Nyugat- és kelet-közép-európai járműipari térségek működési modelljei*. Szerk. Fekete Dávid, Universitas-Győr Alapítvány, Győr, 19–29.
- Fekete, Dávid (2015b): The Operational Characteristics of European Automotive Industry Centers. In: *New Regional Economic Development Methods of European Automotive Industry Centers*. Ed. Dávid Fekete, Universitas-Győr Alapítvány, Győr, 7–19.
- Filep Bálint (2014): *A nagyvárosok az európai és a magyar területi politikában*. Publikon Kiadó, Pécs–Győr.
- Friedman, Hershey H. (2000): Biblical foundations of Business Ethics. *Journal of Markets and Morality*, vol. 3, no. 1., Spring, 43–57.
- Friedman, Hershey H. – Fischer, Dov (2013): *Ethics of the Fathers: A Tool for Improving the World*. Brooklyn College, New York, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2267122 (Letöltés: 2016. május 10.), <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2267122>.
- Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

- Gerencer, Eva – Preston, Phil (2015): *Reducing Homelessness Through Commercial Initiative for Real Estate Agents*. <https://sharedvalue.org/sites/default/files/resource-files/CASE%20STUDY-%20MREEP.pdf> (Letöltés: 2017. június 10.).
- Geva, Aviva (2008): Three Models of Corporate Social Responsibility: Interrelationships Between Theory, Research and Practice. *Business and Society Review*, vol. 113, no. 1., 1–41., <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8594.2008.00311.x>.
- Grüll Tibor (2013): *Szépség és szörnyeteg. Az európai művelődés története I. Az ókortól a reneszánszig*. Hetek Könyvek, Budapest.
- Györi Zsuzsanna (2012): Első- és másodfajú etikai kudarcok. *Vezetéstudomány*, 43. évf., 10. sz., 56–63.
- Háberman Zoltán (2013): *Cedaka és társadalometika*. OR-ZSE, Budapest, <http://mek.oszk.hu/13600/13600/13600.pdf> (Letöltés: 2016. június 5.).
- Hack Márta (2014): Egy népszerű ünnep újjászületése: a szombatév. *Hetek*, www.hetek.hu/hit_es_ertekek/201410/egy_nepszeru_unnep_ujjaszuletese_a_szombatev (Letöltés: 2017. május 31.).
- Józsa Viktória (2017): *A nagyvállalati bérgyázódás vizsgálata helyi szinten három magyar nagyváros példáján*. PhD-értekezés, Szent István Egyetem, Gödöllő.
- Karnani, Aneel (2007): The Mirage of Marketing to the Bottom of the Pyramid: How the Private Sector Can Alleviate Poverty. *California Management Review*, vol. 49, no. 4., 90–111., <https://doi.org/10.2307/41166407>.
- Károli Gáspár (ford.): *Szent Biblia, azaz az Istennek Ó- és Újszövetségében foglaltatott egész Szentírás*. Patmos Records, Budapest, 2012.
- Lentner Csaba (2014): A magyar önkormányzatok adósságkonszolidációja. *Pénzügyi Szemle*, 59. évf., 3. sz., 330–344.
- Lentner Csaba (2015): Az új magyar állampénzügyi rendszer – történeti, intézményi és tudományos összefüggésekben. *Pénzügyi Szemle*, 60. évf., 4. sz., 458–472.
- Leth, Melinda (2015): *Uncle Toby's: Sustainable Oat Production in Rural Australia*. <https://sharedvalue.org/resources/uncle-toby%E2%80%99s-sustainable-oat-production-rural-australia> (Letöltés: 2017. június 6.).
- Maimonidész (n. a.): *A birtokbavétel könyve – A rabszolgák szabályai*. <http://zsido.com/fejezetek/a-birtokbavetel-konyve-a-rabszolgak-szabalyai/>.
- Nestlé (2006): *The Nestlé Concept of Corporate Social Responsibility*. https://sharedvalue.org/sites/default/files/resource-files/Nestle_Corporate_Social_Responsibility_in_Latin_America.pdf (Letöltés: 2017. június 5.).
- NIV (2011): *New International Version Study Bible*. Zondervan, Grand Rapids, Michigan.
- North, Gary (1973): An Outline of Biblical Economic Thought. In: *An Introduction to Christian Economics*. The Craig Press, US.
- Oehler, Gustav F. (1883): *Theology of the Old Testament*. Zondervan, Grand Rapids.
- Porter, Michael E. – Kramer, Mark R. (2006): Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*, vol. 85, no. 12., 78–92.
- Porter, Michael E. – Kramer, Mark R. (2011): Creating Shared Value. How to Reinvent Capitalism – And Unleash a Wave of Innovation and Growth. *Harvard Business Review*, January-February.
- Rechnitzer János et al. (2016): A Györi Modell – Az egyetem, az ipar és a város együttműködési dimenziói. In: *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraparosodása*. Szerk. Lengyel Imre, Nagy Benedek, JATEPress Kiadó, Szeged, 225–239.
- Schmidt, Alvin J. (2004): *How Christianity Changed the World*. Zondervan, Grand Rapids.
- Sedlacek, Tomas (2012): *A jó és a rossz közgazdaságtana*. HVG Könyvek, Budapest.
- Sola Scriptura (2012): *Bírák kora és az egységes királyság*. Sola Scriptura Főiskola, www.sola.hu/segedanyagok (Letöltés: 2017. május 13.).
- Solt, Frederick (2016): *The Standardized World Income Inequality Database (SWIID)*, <https://doi.org/10.1111/ssqu.12295>.
- Spitzack, Heiko – Chapman, Sonia (2012): Creating shared value as a differentiation strategy – the example of BASF in Brasil. *Corporate Governance*, vol. 12, no. 4., 499–513., <https://doi.org/10.1108/14720701211267838>.
- Szegedi Zoltán (2012): *Ellátásilánc-menedzsment*. Kossuth Kiadó, Budapest.

- Tamari, Meir (n. a.): *Bizonytalanság, kapzsiság és az üzleti erkölcs. Kezdetünk-e valamit az ember fáradhatatlan mohóságával?* http://zsido.com/fejezetek/vagyon-es-penz-bizonytalansag-kapzsisag-es-az-uzleti-erkolcs/#_ftn7 (Letöltés: 2016. június 10.).
- Tokics Imre (2011): *A ius talionis és az asylum városok jogi, vallási és kultúratörténeti jelentősége a Tanakban*. PhD-értekezés, OR-ZSE, Budapest.
- Treuhart, Sarah (2012): *A Business Model That Brings Jobs, Health, Services – and Joy – to the Hardest Hit Communities*. www.huffingtonpost.com/sarah-treuhart/a-business-model-that-bri_b_1914585.html?utm_hp_ref=opportunity-working (Letöltés: 2017. június 12.).
- Weber, Max (2007): *Világvallások gazdasági etikája*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- White Jr., Lynn (1967): *The Historical Roots on Our Ecologic Crisis*. Science. In: *Természet és szabadság*. Szerk. Lányi András, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.